

Breve introduçõn ao proto-galego

Domingos Prieto Alonso
Galiza

February 14, 2010

Contents

1	Introduçõn	2
2	Fonologia	3
2.1	Sistema vocálico	4
2.1.1	Sistema vocálico acentual	4
2.1.2	Sistema vocálico átono	4
2.2	Sistema consonántico	4
2.3	Sistema de fricativas	4
2.3.1	A gheada	5
3	Morfologia	8
3.1	Nome	8
3.2	Pronome	8
3.3	Partículas	9
3.4	Verbo	10
4	Sintaxe	11
4.1	Ausência de sujeito pronominal	11
4.2	Infinitivo flexionado	12
4.3	Focalizaçõn	16
4.3.1	Focalizaçõn na frase	16
4.3.2	Focalizaçõn na FV	18
4.3.3	Focalizaçõn na FN	19
5	Conclusõn	20

Abstract

Aqui analisân-se apenas alguns aspectos fonolóxicos, morfolóxicos e sintácticos do proto-galego que poderían reflectir certas características do PIE. Nomedamente analisaremos várias fricativas e en especial a gheada, atestada en vários dialectos do galego da Galiza, como provável reflexo da evoluçõn das aspiradas e de outras

oclusivas do PIE assin como das suas hipotéticas laríngeas, a relación entre o suxeito pronominal ausente, a flexión do infinitivo, a Focalización do proto-galego, a posicións dos clíticos, etc., atestados nas linguas e dialectos medievais e actuais, en relación con varios fenómenos do PIE.

On analyse ici quelques aspects phonologiques, morphologiques e syntaxiques du proto-galicien qui pourraient refléter des caractéristiques semblables du PIE. En concret, nous avaliserons certaines fricatives et en particulier la gheada enregistrée dans certains dialectes de la Galice comme probable résultat de l'évolution des aspirées e de la postérieure fusion de la vélaire avec la laryngalle, le sujet pronominal nul en relation avec le même phénomène dans certaines langues indo-européennes anciennes, la flexion de l'infinitif, la focalisation, etc.

1 Introdución

O proto-galego é a lingua indo-europea (reconstituída), presumiblemente falada no noroeste peninsular desde a época do proto-indo-europeu até ben avanzado o proceso de romanización. O seu inicio é, pois, tan impreciso como o do propio proto-indo-europeu do qual deriva. Podemos no entanto aventurar que o nacemento de ambas linguas está relacionado con a práctica da agricultura, a gandería, a pesca, etc. como modo de vida sistemática en substitución de outra máis primitiva baseada na caza e no pastoreio, assin quanto numa avanzada organización político-social. Con efecto, podemos imaginar que con este novo modo de vida, descuberto e practicado, quizá con outros, polos proto-indo-europeus, comezou a aumentar vertiginosamente a súa poboación surgindo assin a necesidade de procurar novas terras e novos mares. Por outra parte, con os novos coñecementos e os novos medios e técnicas materiais, os proto-indo-europeus pertencentes a uma certa elite, máis inquietos e preocupados polo mundo espiritual, deberon sentir que tinha chegado o momento de se aventuraren á procura de aqueles lugares evocados nos mitos eternos sobre a orixe e a fin do homen, sobre os contornos da terra, nomeadamente o lugar de onde procedían as almas dos vivos e aonde irían parar despois da morte. É assin como podemos explicar que os proto-indo-europeus comezaran a súa expansión en todas as direccións e é assin como podemos explicar que chegaran á antiga Gallaecia. Por que precisamente o noroeste peninsular que é a todas luces o foco de irradiación da lingua na Península Ibérica? Houvo sen dúbida motivos de dous tipos fundamentais e complementarios que explicarían este feito, por un lado motivos materiais provabelmente relacionados con a riqueza pesqueira tradicional, aínda hoxe vigente, destas costas e mares, e con a nosa lendárea riqueza mineira, evocada en tantas lendas, e por outra parte motivos espirituais, especialmente religiosos, provabelmente relacionados con o Camiño de Santiago (o Camiño de Santiago antes da plavra, ou non porque, como acontece tan amiúde, esta expresión podería ser una adaptación de caminhosantiago, una tautología con camiño como primeiro elemento (*kam-inh-o?) e santiago como segundo elemento (*sent-e-ag-o 'sendeiro'), derivado da raíz PIE *sent- 'camiño' (de que tamén provén o gal. *senda* e *sendeiro*, o fr. *sentier*, etc.), con o suf. dim. -ag-o, o que já explicaría, pois "no principio era a palabra", a relación, a partir da súa cristianización, do velho Camiño das Estrelas con Santiago o Maior). Seja como for, tudo parece indicar que desde tempos inmemoriais, provabelmente desde os primeiros séculos do proto-indo-europeu e quizá

desde antes da separación dos grandes grupos (céltico, germánico, eslavo, etc.), irían chegando aquí, tanto por vía terrestre seguindo o Caminho das Estrelas como por vía marítima, comunidades selectas de gentes desa lingua, onde acabarian instalando-se, practicando a agricultura, a gandería e sobretudo a pesca marítima, comunidades a que posteriormente, con a expansión dos grandes grupos, se irían unindo celtas, germanos, bálticos, eslavos, etc., mas nunca en número suficientemente elevado como para impoñeren as súas propias linguas. A este respecto os datos son concluintes e permiten-nos afirmar que o proto-galego, aínda que con un número significativo de palabras célticas, non deriva directamente do proto-céltico, mas sin do proto-indo-europeu, o que aliás confirma a hipótese sugerida por outros autores de que a relación lingüístico-cultural, por outra parte evidente e evocada en lendas, da Galiza con os povos célticos é anterior à época do proto-céltico, mas non forzosamente pré-proto-indo-europea como tamén parece sugerir a lenda de Brigo, descendente de fillo de Japhet. É pois provábel que os primeiros proto-galegos se expandiran à Irlanda, à Escócia, ao País de Gales, a Cornualhes, à Ilha de Man, quizá à Bretanha francesa, etc. formando así una comunidade lingüística e cultural até a chegada dos proto-celtas. Por outra parte, o proto-galego non ten nada a ver con a lingua hebraica, como sugeriu por exemplo Vicetto para o galego, aínda que é moi provábel que desde o mesmo inicio os proto-indo-europeus, descendentes de Japhet, que vinheron à Galiza vinheran acompañados de hebreus, descendentes de Sem, chegando estes a constituir tamén una comunidade hebraica importante neste país. Aliás o relato do paso do Mar Vermelho podería ser interpretado como a adquisición das técnicas de armaçon e navegación polos hebreus, quizá tomada dos proto-indo-europeus con os que sempre deberon manter boas relacións (de feito o berce do proto-indo-europeu non debía estar geograficamente moi longe do berce hebraico), o que nos ayudaría a situar aproximadamente no tempo bíblico a época das primeiras navegacións que puideron chegar aquí. A este respecto convén mencionar as lendas de Túbal ou Thobel, descendente de Japhet, a quen se lle imputa, entre outras cousas, a fundaçón de varias das nosas cidades e vilas.

Do proto-galego deriva directamente una parte moi significativa dos vocábulos e topónimos do galego antigo e moderno (incluído o portugués), dos dialeitos asturleonese e casteláns e andaluzes occidentais, do sefardi, feito que aparece de algun xeito reflectido na distribución geográfica antiga do galego nos mapas de Menéndez Pidal.

O proto-galego está a ser reconstituído a partir de vocábulos galegos (incluídos os portugueses), leoneses-asturianos e casteláns occidentais, de topónimos da Galiza, das Astúrias, de Leon, da Estremadura española, etc. que non poden derivar directamente do latín.

2 Fonología

Vários fenómenos fonolóxicos do proto-galego, registados no galego actual, poderían explicar-se partindo de vários traços do PIE, como podería ser o caso da gheada en relación con as oclusivas velares aspiradas e non aspiradas e con as hipotéticas laríngeas¹ do PIE.

2.1 Sistema vocálico

O sistema vocálico do proto-galego podería reflectir, en parte, o sistema do PIE con três ou cinco vogais longas, con três ou catro vogais curtas, e con varios diptongos):

Vogais curtas: *e, *a, *o

Vogais longas: *ī, *ē, *ā, *ō, *ū

Diptongos: *eu, *ai, *au, *ēi, *ēu, *āi, *āu. A partir deste sistema derivarían os subsistemas vocálicos acentuais, átonos e de diptongos das línguas e dialectos derivados do proto-galego que non distinguen entre longas e breves mas que desenvolveron subsistemas diferentes de vogais tónicas e átonas.

2.1.1 Sistema vocálico acentual

Nun momento dado da súa evolución, o pro-galego pudo perder a oposición fonemática entre longas e breves e desenvolver subsistemas de vogais acentuadas e átonas baseados no traço ATR (Advanced Tongue Root), reflectidos nas diferentes línguas e dialectos derivados do mesmo. Nomeadamente, o galego da Galiza possui un subsistema de vogais tónicas [+ATR] que se diferencia claramente do subsistema [-ATR] das vogais átonas, e que consta das sete unidades seguintes: i, e, è, a, ò, o, u.

2.1.2 Sistema vocálico átono

O subsistema de vogais átonas do galego da Galiza e doutras línguas e dialectos derivados, caracterizados como [-ATR], poderían reflectir de perto o subsistema equivalente do proto-galego que podería contar con três ou cinco unidades (I, (E), A, (O), U) das quais apenas E, A, U figurarían en posición final de palabra.

2.2 Sistema consonántico

O sistema consonántico do proto-galego podería ser, inicialmente, moi semellante ao do PIE, con dúas nasais (*m, *n), catro plosivas surdas (*p, *t, *k, *k^w), catro plosivas sonoras (*b, *d, *g, *g^w), catro plosivas sonoras aspiradas (*b^h, *d^h, *g^h, *g^{wh}), quizá catro plosivas surdas aspiradas (*p^h, *t^h, *k^h, *k^{wh}), dúas fricativas (*s, *ʃ) dúas líquidas (*r, *l) e dúas semi-vogais (*y, *w), sistema que, nun momento dado, evolucionaría a catro sistemas relativamente semellantes aos do galego actual da Galiza (dialectos sen gheada, dialectos con gheada, dialectos con ceceo e dialectos sen ceceo), o sistema do portugués actual e o sistema dos dialectos astur-leoneses e casteláns occidentais.

2.3 Sistema de fricativas

Inicialmente o proto-galego debía presentar apenas a fricativa coronal *s e quizá algunha laríngea, mas numa certa altura deveu desenvolver, principalmente a partir das plosivas aspiradas *b^h, *d^h, *g^h, *g^{wh}, quizá *p^h, *t^h, *k^h e a partir de certas oclusivas non aspiradas, un sistema próximo do das actuais línguas derivadas do proto-galego, con uma série surda (*f, *θ, *s, *ʃ, *x?) e outra sonora (*β, *v, *ð, *z, (*ʒ)?, *γ, *fi).

Deste sistema procederán os diferentes sistemas fonéticos e fonemáticos de fricativas das línguas e dialectos derivados do proto-galego e nomeadamente: 1) o sistema fonemático do galego da Galiza con gheada e ceceo (/f, θ, s, ʃ; β, ð, fi/), caracterizado pola neutralización surda/sonora de algúns, a favor da última e pola redución de velares e laríngeas a /fi/; 2) o sistema fonemático con gheada e sesseio (/f, s, ʃ; β, ð, fi/), caracterizado pola neutralización surda-sonora de algúns, pola redución das coronais /θ/ e /s/ a favor desta, e de velares e laríngeas a /fi/; 3) o sistema sen gheada e con ceceo (/f, θ, s, ʃ; β, ð, γ/), caracterizado pola neutralización surda/sonora e pola redución de coronais a favor de /s/ e de velares e laríngeas a favor de /fi/; 4) o sistema fonemático sen gheada e con sesseio (/f, s, ʃ; β, ð, γ/), caracterizado pola neutralización de varias surdas e sonoras e pola redución de /θ/ e /s/ a favor desta. Por outra parte, alén das fricativas propriamente ditas, desenvolveu-se un sub-sistema de africadas (*tʃ, *tʃ/) que no galego da Galiza e noutras línguas e dialectos tamén foron obxecto de neutralización a favor da primeira.

2.3.1 A gheada

Nalgúns dialectos da Galiza, en lugar do fonema /ɣ/ [g, γ] (xeralmente representado como /g/) doutros dialectos ou línguas, regista-se o fonema /fi/ [g, fi], como se ilustra nos exemplos seguintes (cf. Zamora Vicente 1986, Santamarina 1980, Schroten 1980, Prieto 1980, Pensado e Ruiz Pensado 1983, Fernández Rei 1990):

- (1) a. gando [fiandU]
- b. o gando [UfiandU]
- c. un gando[unɣandU]
- d. engano [eɲganU]

Os exemplos (a, b) ilustran a presenza de [fi] no contexto /[-stop]—, enquanto que os exemplos (c,d) ilustran a presenza de [g] no contexto /[+stop]—. As variantes [g] vs.[fi], que obedecen a criterios puramente fonéticos de contexto, están en parte relacionadas con a distribución das oclusivas sonoras [b, d, g] e das súas correspondentes fricativas [β, ð, γ] nos dialectos sen gheada do galego e de outras línguas e dialectos derivados do proto-galego septentrional pois as segundas registan-se en todos os contextos excepto en inicio absoluto ou quando precedidas por consoantes [+stop] do mesmo punto de articulación (que inclúen as nasais, as laterais e as vibrantes) (cf. Veiga 1976, Alarcos Llorach 1965, Harris 1969). Esta distribución tamén nos axuda a comprender mellor o fenómeno complexo da gheada porque nos permite constatar que estes sons, na grande maioría dos contextos, se realizan como fricativos, mesmo nos dialectos sen gheada do galego da Galiza e doutras línguas e dialectos para os quais sería máis apropiada una representación fonemática como /β, ð, (γ)/ en lugar da representación /b, d, (g)/, sistema que probablemente posuía o proto-galego septentrional nun momento dado da súa evolución e que podemos espellar, xunto con as fricativas restantes, como a seguir:

	lab.	coron.	dors.	laring.
Oclusivas	/*p/	/*t/	/*-/ /*k/	
Fric. son	/*β/ /*v/	/*ð/ /*z/	/(*ʒ) / /*ɣ/	/*fi/
Fric. surd.	/*-/ /*f/	/*θ/ /*s/	/*ʃ / (*x?) /	

Table 1: Oclusivas e fricativas.

Como podemos observar, este sistema resulta mui complexo e con fonemas mui próximos entre si que levarían à confusión auditiva, polo que a língua optou por una simplificación, quer pola neutralización da série surda/sonora de algunhas fricativas, quer pola redución de fonemas de modo e punto de articulación próximos, quer por ambos de vez. En concreto os dialectos da Galiza optaron pola neutralización de algunhas fricativas surdas e sonoras a favor das primeiras, pola redución da velar e da laríngea (a favor da primeira, i.e. /ɣ/ nos dialectos sen gheada, e a favor da segunda i.e. /h/ nos dialectos con gheada), e, no caso dos dialectos con sesseio pola redución das coronais /θ/ e /s/ a favor da segunda. Por outra parte, os dialectos derivados do proto-galego septentrional optaron, ademais, pola redución de /β/ e /v/ a favor da primeira, algúns de cujos resultados son os sistemas dialectais seguintes do galego da Galiza:

	lab.	coron.	dors.	laring.	
Oclusivas	/p/	/t/	/k/		
Fric. son.	/β/	/ð/	/-/	/fi/	
Fric. surd.	/f/	/θ/ /s/	/ʃ/		

Table 2: Dialectos con gheada e ceceo.

	lab.	coron.	dors.	laring.	
Oclusivas	/p/	/t/	/k/		
Fric. son.	/β/	/ð/	/-/	/fi/	
Fric. surd.	/-/ /f/	/s ₁ / e/ou /s ₂ /	/ʃ/		

Table 3: Dialectos con gheada e sesseio.

	lab.	coron.	dors.	laring.	
Oclusivas	/p/	/t/	/k/		
Fric. son.	/β/	/ð/	/ɣ/	/-/	
Fric. surd.	/*-/ /f/	/θ/ /s/	/ʃ/		

Table 4: Dialectos sen gheada e con ceceo.

Partindo deste sistema también é fácil explicar a redución de /β/ e /v/ a favor da primeira porque a diferéncia entre ambos fonemas é demasiado pequena para a

percepção.

A gheada, alén de estar provavelmente relacionada con a hipotética laríngea /*fi/ do PIE, podería tamén explicar-se por motivos de Marca, como xa expuxen en Prieto (1980), baseando-nos en Gamkrelidze. No entanto, a causa principal da gheada podería estar na propia evolución das aspiradas e dalgumhas oclusivas non aspiradas do PIE a fricativas en varias línguas indoeuropeas, evolución, que nas línguas germánicas prediz a Lei de Grimm, lei cíclica que podería ser reformulada de xeito máis abstracto como a seguir:

	Labiais	Dentais	Velares	
PIE (a)	P- B- PH	T- D- DH	K- G- KH	
2ª fase (b)	PH P- B-	TH T- D-	KH K- G-	
3ª fase (c)	B- BH P-	D- TH T-	G- KH K-	

Table 5: Reformulación da Lei de Grimm.

Esta regra, en que (a) podería representar o PIE, (b) o resultado da primeira mutación do germánico (o gótico por exemplo) e quizá doutras línguas e (c) o a.a.a. por exemplo, há ser complementada con outras regras como as de Verner (1875) e Kluge² e interpretada foneticamente en cada caso. Assin, por exemplo Fouquet (1956) reinterpreta as labiais do germánico como a seguir:

	surda	sonora	aspirada	
Prégermanique	p	b	bh	
Germanique	f/b	p	ḅ	
V.h.a. (Tatien)	v/b	pf/ff/	ḅ	

Table 6: Labiais germánicas segundo Fouquet (1956).

Mais a lei de Grimm podería ter una aplicación máis xeral do que o germánico e en (a) PH podería corresponder a *p^h e *b^h, TH a *t^h e *d^h, e KH a *k^h e *g^h; e en (b, c) PH podería corresponder, segundo os casos, a β, f ou v, TH a θ, ð e KH a γ, fi, x, h, fi, etc.

Seja como for, no caso do proto-galego e provavelmente doutras línguas, a evolución das aspiradas dorsais a fricativas desembocaría nalgún caso en /*ɣ/ (antes da posíbel redución fonemática nalgún dialecto a favor da laríngea), paralelamente à evolución ben atestada de *b^h e *p^h a /*f/ e de *d^h e *t^h a /*θ/.

Fenómenos parecidos, e provavelmente relacionados con a gheada atestan-se tamén en varias línguas indo-europeas e nomadamente no nederlandês, embora nesta lingua a pronuncia actual non seja propiamente laríngea, como tamén acontece nalgumas falas do galego en que se registan assinmesmo uvulares e quizá a velar surda.

Relacionados con a evolución das aspiradas e doutras oclusivas a fricativas e/ou con as laríngeas do PIE poderían estar tamén o /x/ castelán, o fenómeno castelán descrito polos historiados como evolución de f a h (que acabaría en 0) en certos contextos, assin

quanto también e sobretudo a conhecida como *Aspiración andaluza* (/h/ en lugar do /x/ castelán, h en lugar de f en certos contextos, h en lugar de certas consoantes implosivas, h en lugar de certas consoantes finais) e como *Aspiración estremenha* (da Estremadura Espanhola), murciana, canária e americana.

3 Morfología

3.1 Nome

O substantivo do proto-galego deveu perder aginha a flexon para o caso que substituiu por preposiçõs, tal como se manifesta nas línguas e dialectos actuais derivados deste. Tampouco podemos conhecer o número hipotético de casos que pudo possuir no infco alén dos mais gerais (Nominativo, Genitivo, Dativo, Acusativo, Ablativo). No entanto, nalgun dialecto do galego da Galiza, e provavelmente noutros dialectos, ainda se conservan indícios da existênciã outrora de un possível caso locativo, expressado pola prep. *a*. Tráta-se dos topónimos menores de Cerdedelo e provavelmente doutros dialectos que aparecen quase sempre registados con a prep. loc. *a* e o artigo determinado en construçõs fossilizada, que poderia ser un reflexo do caso locativo do PIE, como mostran os exemplos seguintes:

- (2) a. Òzeiral [òθeiral]
- b. Àmproa [àmproA]
- c. Às Barreiras [àzβArreirAs]
- d. Ò Calamanchon[òkalamantʃon]

En todos estes exemplos, o próprio topónimo (*Azeiral* ou *Ozeiral* en (a), *Amproa* ou *Emproa* en (b), *Barreiras* en (c) e *Calamanchon* en (d)) aparece fusionado con a prep. loc. *a* e o artigo *a* ou *o* en construçõs fossilizadas como mostran *Venho d'Òzeiral/d'Àmproa*, etc.

3.2 Pronome

O sistema de pronomes persoais do proto-galego, provavelmente mui semelhante ao do galego medieval e actual (*eu, tu ele(s)/ela(s), nós, vós; min, comigo, ti, contigo, nós, conosco, vós, convosco, ele(s), ela(s), si, consigo; me, te, che, o(s), a(s), lhe(s), se, nos, vos*), poderia ser herdado, en conjunto, do PIE ainda que várias das formas actuais também poderian, formalmente, proceder das formas correspondentes do latin.

Alguns dialectos do galego da Galiza distinguen-se doutras línguas e dialectos derivados do proto-galego porque posúen duas formas diferentes para o clítico de segunda pessoa singular, *te* para o objecto directo e *che* para o objecto indirecto (no galego medieval já se registan casos de *che* por *te* (cf. Williams 1975, Ferreiro 1996)).

No galego (e portuguê) e no castelán (también reflectido no espanhol comun), *se* pode ainda funcionar como sujeito, equivalente do gal.med. *hom(e)*, do fr. *on*, do al. *man*, do ned. *men*, etc.?), como no exemplo seguinte:

- (3) *Neste restaurante -_i come-se_i ben.*
 Dans-ce restaurant on_i mange-CLIT_i bien

'On mange bien dans ce restaurant'.

Neste caso *se* poderia ser o reflexo do pronome persoal da 3ª persoa do PIE *se-H₁*, inicialmente pronome demostrativo, movido a V' e cliticizado.

En todo caso, este *se* non parece ser o clítico equivalente do gal. *el(e)*³ que só pode ser usado como neutro, equivalente do fr. *il*, do ing. *it*, do al. *es* en frases como (cf. Álvarez e al. 1986):

- (4) *El chove*
 il pleut
 'Il pleut'.

Talvez algun dos casos do uso de *el* no inicio da oración en contextos discursivos no galego da Galiza esteja relacionado con este *el*, suxeito neutro, como nas frases seguintes colhidas en Álvarez et al. (1986) (e adaptadas ortograficamente):

- (5) a. *E el seria lícita a aceitação daquel milagre*
 Et il-par-hasard serait licite l' acception de-ce miracle
 'Et serait-il par hasard licite l' acception de ce miracle?'
 b. *E el era uma noite de lua*
 Et c' était une nuit de lune
 'Et c' était une nuit de lune'
 c. *E el quero-lhes fazer uma pergunta*
 Et ce je-veux-leur poser une question
 'Et à propos je voudrais leur poser une question?'

Quiçá nalguma destas frases, *el* equivale ao discursivo *isto/esto* (de que o tan usado arg. *éste* poderia ser reflexo) en frases como:

- (6) *Isto, já começou o verão por aí?*
 ceci, déjà commença l' été par -là?
 'A propos, est-ce que l'été a déjà commencé par-là?'

Seja como for, nestes exemplos, *el* parece desempeñar, nuns casos a función de pronome persoal, e noutros a de pronome demostrativo, dupla dimensión que también exhibia o pronome corresponde do PIE.

3.3 Partículas

No PIE muitas partículas podían ser usadas como advérbios ou posposicións (que na maioría das línguas filhas se volveron preposicións), cousa que también acontece nas línguas indo-europeas en xeral e no proto-galego en particular. Nas línguas derivadas deste, e en concreto en galego, algunhas das partículas (e combinación de partículas) poderían, formalmente, proceder do latín, mas non asin outras moitas como *até*, *alén*, *para*, *por*, *agás*, etc. que derivan directamente do PIE.

3.4 Verbo

A partir do PIE *es- 'ser' (Pokorny 340-342, 498/79) (*sent-, *esus-?), o proto-galego desenvolveu dous verbos en función do traço aspectual de duración da acción, *ser* con o traço [+duración] e *estar* con o traço [-duración]. Alén das outras formas de infinitivo de *ser* (*seres*, *sermos*, *serdes*, *seren*), derivan desta raíz as formas de futuro, as de condicional (futuro do pretérito), as de gerúndio, as de imperativo, as de presente de subjuntivo e as de participio. As demais formas de *ser*, aínda que tamén poderían derivar directamente de *es-, tamén poden proceder das formas correspondentes do lat. *esse* 'ser, estar'. Por outra parte, todas as formas de *estar* derivan provabelmente de *es-.

O verbo do proto-galego presentaría flexión de persoa e número (*trago/traigo*, *traquemos/trazemos*, etc.), de tempo (*trago/traigo*, *trouxe/trouxen*, etc.), de modo (*trago/traigo*, *traga/traiga*, etc.), etc., mais non de aspecto, como aparece reflectido no galego da Galiza (e parcialmente no portugués) que posúe apenas o pretérito simple para expresaren o mesmo que outras linguas con o pretérito simple e composto, característica que pudo ser herdada de algun estadio ou dialecto do PRÉ-PIE ou PIE. Portanto, as linguas e dialectos derivados do proto-galego con este tipo de flexión, tomarían-na provabelmente do latín.

O verbo do proto-galego presentaría varios aspectos orixinais, registados no galego actual e noutras linguas e dialectos. Assin e aínda que ctualmente o galego non distingue xeralmente entre infinitivo de presente e de pasado, nalguns dialectos aínda perduran expresións con esta distinción temporal que poderían reflectir unha distinción do PIE, en parte paralela ao do grego e doutras linguas antigas entre infinitivo de aoristo e infinitivo de presente e do latín entre infinitivo de presente (*esse*) e infinitivo de pretérito (*fuisse*), embora nestas linguas se tratar de unha distinción aspectual enquanto que no galego é unha distinción temporal. Seja como for, en certos dialectos do galego aínda se registan expresións como

- (7) a. *Ser* *é un caso*
 êtrePRES. est un cas
 'En tant qu'affaire qui à présent serait digne de mention, c'en est une'
- b. *For* *foi un caso*
 êtrePASS. fut un cas
 'En tant qu'affaire qui autrefois aurait été digne de mention, c'en fut une'

En (a.) o infinitivo (de presente) *ser* acompaña ao verbo principal *é* en presente, enquanto que en (b.) o infinitivo de pasado *for*⁴ acompaña ao verbo da oración principal *foi* en pasado. Estes datos, embora de frases residuais, apoian aparentemente a hipótese de que o infinitivo neste tipo de linguas sería, usando a terminoloxía inglesa à moda, [+ tens]. En realidade o que estes datos demostran é que o verbo galego é neutro a respecto da especificación de "tenseness"⁵, como consecuencia lóxica doutros feitos. Dito doutro xeito, [tens] non sería funcionalmente pertinente no proto-galego como tampouco o é no galego.

Por outra parte, tamén no proto-galego se pudo desenvolver o infinitivo flexionado para persoa e número, actualmente registado no galego e no portugués, aspecto que

analizamos na sección de Sintaxe.

4 Sintaxe

Vários traços sintácticos e prosódico-sintácticos do galego e doutras línguas derivadas do proto-galego parecen reflectir aspectos do PIE. Entre estes aspectos están a ausencia do suxeito pronominal e a tendencia relativamente frecuente à posición preverbal do objecto. Precisamente é na tendencia à posición preverbal do objecto no PIE que varios autores se ten baseado para formular a hipótese de que esta língua seria do tipo OV. Porén no proto-galego esta tendencia está principalmente relacionada con os procesos de Focalización e de Inversion do FOCO (cf. Prieto 1986c), polo que sospeitamos que a tendencia à posición pré-verbal do objecto nas línguas indoeuropeas en que se funda a hipótese OV do PIE⁶ podería tamén estar relacionada con aspectos prosódicos da oración, pois os datos están longe de ser claros a este respecto e os mesmos defensores do padron OV do PIE tampouco están totalmente convencidos desta hipótese, como se desprende de Lehmann (1974):

PIE itself must have been subjected to various influences. As a result its stages cannot be sketched with certainty. The common trend towards VO patterning, apparent even in Anatolian, indicates however that late PIE must have been changing from an OV structure. To what extent its earlier structure was consistently OV cannot be ascertained, at least for the present.

Relacionada con a tendencia à posición pré-verbal do objecto está a tendencia à orden adj.-nome, postulada como propia do PIE e presente nas línguas derivadas do proto-galego, que podería asinmesmo estar relacionada con o proceso de Inversion do FOCO. Finalmente tamén se ten relacionado con a ausencia de suxeito pronominal o infinitivo flexionado do galego (e do portugués e doutras línguas e dialectos derivados do proto-galego) que estudaremos mais abaixo.

4.1 Ausência de suxeito pronominal

Vários autores ten anotado a ausencia do suxeito pronominal explícito nas línguas indoeuropeas mais antigas e postulado que esta característica podería ser propia do PIE, característica que tamén está presente en varias línguas derivadas do proto-galego, como amostra o exemplo galego seguinte con glossa inglesa:

- (8) *Hoje merquei un libro.*
 today PRONISING-bought a book
 'Today I have bought a book'.

Nesta frase, o suxeito pronominal non se manifesta explicitamente, reflectindo asin esta mesma característica do PIE. Porén a posición do objecto a respecto do verbo non varia a respecto de uma frase con suxeito, mantendo-se en posición pós-verbal, como na seguinte:

- (9) *Hoje o meu neto mercou un libro.*
 today my grandson bought a book

'Today my grandson have bought a book'.

Esta é aliás a posición normal do objecto a respecto do verbo en frases non focalizadas ou topicalizadas, o que mostra que, no galego, a ausencia explícita do suxeito non parece estar directamente relacionada con a orden OV, como propoñen autores como Lehmann (1974) para o PIE:

As is also well known, when IE dialects became SVO in structure, so that a subject was required, the third singular anaphoric pronoun, corresponding to *it*, German *es*, French *il*, etc., was introduced as subject in such sentences. One result of this purely linguistic requirement has been a great deal of speculation on the antecedent of it in such constructions. The speculation is largely pointless; it was introduced because SVO languages must have subjects in sentences, as do intransitive verbs in any OV language.

As frases invocadas por Lehmann, que tamén se registan esporadicamente no galego, son de un tipo especial e non parece que podan ser usadas como prova da relación entre presenza ou ausencia de suxeito pronominal e padron VO ou OV pois nas frases galegas acima apresentadas non se manifesta esta relación. De feito, como amostraremos mais abaixo, o galego sería una lingua de tipo VO, con ausencia de suxeito independentemente da posición do objecto a respecto do verbo e en que a tendencia à posición pré-verbal do objecto está relacionada con o proceso de Focalización.

4.2 Infinitivo flexionado

Como avanzamos na sección de Morfología, no proto-galego pudo desenvolver-se o infinitivo flexionado para persoa e número, actualmente registado no galego e no portugués, como indica o exemplo seguinte tomado de Álvarez et al. (1986), con a glosa francesa correspondente:

- (10) *Os alumnos fan o que seja por perderen o tempo*
 les élèves font ce que soit pour perdre-3PER.PL. le temps
 'Les élèves font tout (n'importe quoi) pour perdre leur temps'.

O infinitivo flexionado aparece já registado desde a época medieval, como ilustra o exemplo seguinte do Livro de *José de Arimateia* (traducción portuguesa da *Estoire del Saint Graal*, feita provavelmente no século XIII), con a glosa en inglés (Carter 1967) (cf. Wireback 1994):

- (11) *E por tanto te escolho pera pregares o meu nome.*
 and fore there you I-choose to preach2SING. the my name
 'And therefore I choose you to preach my name.'

Outrora este fenómeno registava-se provavelmente na maioría das linguas e dialectos derivados do proto-galego, como era o caso do leonés medieval (cf. Egido):

- (12) ... *otorgamos et prometemos de non venirmos...*
 ... nous-accordons et nous-promettons de ne-pas nous-venir1PL....
 '...nous accordons et promettons de ne pas venir'.
 (doc. 355 ACDS)

Notemos que a intensidade do uso do infinitivo conjugado é geralmente variável segundo a língua (escrita ou falada), o nível de língua, a variedade de língua e os dialectos. Por outra parte, a aceptabilidade ou gramaticalidade de una oración con infinitivo flexionado depende generalmente de outras variábeis relacionadas con aspectos, quer semánticos, quer sintácticos, quer prosódicos que interfiren con o infinitivo no interior da oración, polo que a regra mais ajeitada para predizermos este fenómeno podería ser formulada como segue:

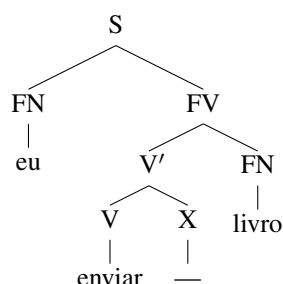
- (13) Pode-se (e/ou aconselha-se) ou non flexionar o infinitivo para número e persoa en función de certas variábeis da oración e mesmo do discurso.

Está fora dos obxectivos deste traballo de introducción xeral ao proto-galego a análise pormenorizada das variábeis (relacionadas con os suxeitos das cláusulas implicadas, a orden das palabras na oración, o verbo regente, a presenza ou ausencia de certos elementos, etc.) que permiten ou impeden a flexión do infinitivo, algunhas das quais foron formuladas ou poden ser deduzidas dos traballos dedicados a este fenómeno, especialmente nos últimos anos (cf. Álvarez et al. 1986, Mateus et al. 1989, Raposo 1987, Madeira 1993, etc.). Isto já podería evitar moita tinta vertida para explicar o inexplicábel. E aínda se evitaria máis se en lugar de partir das teorías para explicar os datos, se partir dos datos e se procurar logo una solución ao problema nas diferentes teorías. Normalmente un problema científico, por moi complexo que seja, debe poder ser explicado de un xeito singelo. De o contrario hai que desconfiar da teoría especialmente se, en lugar de explicar o problema o complica aínda máis. Isto é o que acontece con algúns dos traballos desenvolvidos nos últimos anos sobre este e outros temas seguindo as últimas modas⁷ que parecen aportar moi pouco à solución do problema real apesar da súa aparatosidade terórica. Neste caso, como no caso doutros problemas complexos do galego como o relativo à posición dos clíticos e à orden das palabras en xeral, a explicación podería ser moi simple e, quicá máis una vez, podería estar no propio PIE. Con efecto, se nos fixamos ben, os afixos verbais para a flexión de persoa e número do PIE coinciden ou presentan formas moi parecidas con as formas do pronome persoal nalgún dos seus casos polo que parece máis que provável que nun estadio anterior, o PRÉ-PIE fora una língua do tipo SVO con o verbo non flexionado (i.e. en infinitivo?), reflectindo de algun xeito o sistema verbal na adquisición e aprendizado da língua, certos aspectos do pidgin e crioulo e doutras línguas, etc, como a seguir:

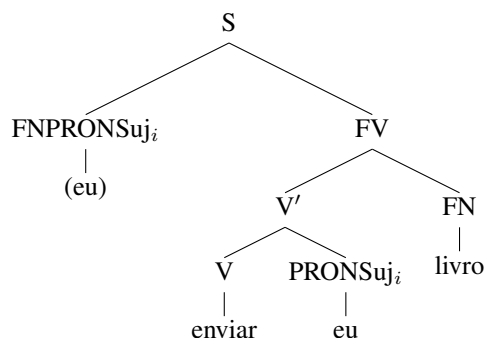
	Singular	Plural	
1 ^a persoa	eu enviar libro	nos enviar libro	
2 ^a persoa	tu enviar libro	vós enviar livrop	
3 ^a persoa	el(e) enviar libro	eles enviar libro	

Table 7: Verbo pré-conjugado I⁸.

que podemos representar sintacticamente para a primeira persoa de singular como segue:

Posteriormente o pronome sujeito seria movido a V' deixando uma cópia (que poderia manifestar-se ou non explicitamente) na posiçõn original⁹, como se indica a seguir:

Esta árvore ilustra o segundo passo da semi-flexion verbal, como indicamos a seguir:

	Singular	Plural	
1 ^a persoa	enviar eu livro	enviar nós livro	
2 ^a persoa	enviar tu livro	enviar vós livrop	
3 ^a persoa	enviar el(e) livro	enviar eles livro	

Table 8: Verbo semi-conjugado.

A partir de aquí, já é fácil comprender a ausência do pronome sujeito explícito no PIE, simplemente porque este guarda na memória lingüística o feito de o pronome ter sido movido a V onde aparece incluído, como reflexo da etapa de semi-flexion do PRÉ-PIE. E seria este estágio do PIE que se reflectiria nas línguas filhas que exhiben o pronome sujeito nulo. Por outra parte, como já propusemos antes, aquí partimos da hipótese que a flexion verbal para persoa e número precedeu as demais flexions (de tempo, modo, aspecto, etc.), reflectindo também assin certos aspectos da adquisiçõn e aprenhendizado de línguas, algumas estruturas do pidgin-crioulo e doutras línguas, de todo o qual se deduz que o infinitivo deveu ser o primeiro elemento verbal semi-flexionado do PRÉ-PIE, que deveu herdar outrora o PIE e o proto-galego e agora o galego con o infinitivo conjugado¹⁰. Nun estágio posterior, V e PRONSuj acabarian lexicalizando-se ou morfologizando-se completamente, convertindo-se o PRON-

Suj en afixo de pessoa e número, de forma semelhante, aínda que diferente, a como o PRONObj se cliticizou¹¹. Con efecto e aínda que desconhecemos se o infinitivo flexionado para pessoa e número se regista noutras línguas indo-europeas¹², especialmente nas antigas, sospeitamos que así era, polo menos nalgumas, como reflexo do estadio de semi-flexion do PRÉ-PIE en que o suxeito e o morfema de flexion se confundían e en que aínda non se manifestara a distinción entre tempos verbais. Daí tamén que o verbo nas línguas con suxeito nulo e infinitivo conjugado continue a ser funcionalmente neutro a respecto do traço [tens] ou que este traço non seja pertinente nestas línguas. A pregunta que cumpre facer-se aquí é por que umas línguas indo-europeas exhiben estas características e outras non. Uma resposta posíbel podería ser porque derivan de dialectos diferentes do PIE, as primeiras de dialectos que conservaban memoria lingüística da etapa de semi-flexion do PRÉ-PIE e as segundas de dialectos que já perderan a memoria desse estadio. Ou seja umas derivarían de dialectos que reflectían o estadio de pré-flexion ou semi-flexion en que o morfema de flexion para pessoa e número se confundía con o pronome suxeito e aínda non se introducía a dimensión de tempos, modos, etc. enquanto que outras derivarían de dialectos que reflectían o estadio de flexion propriamente dito en que o morfema flexivo já deixara de se confundir con o suxeito pronominal. Outra posíbel resposta é que todas derivarían de dialectos que reflectían o estadio de semi-flexion en que o morfema flexivo se confundía con o suxeito pronominal e que ao longo da súa evolución perderon a memoria desta identidade restaurando o pronome suxeito, enquanto que outras conservaron todas estas características. Por outra parte podemos preguntarnos por que entre as línguas con suxeito pronominal nulo, umas flexionan o infinitivo (o galego por exemplo) enquanto que outras non o flexionan (o español por exemplo). A resposta máis provábel é que as últimas perderon esta característica ao longo da súa evolución relativamente recente, quer de forma natural, quer por influencia doutras línguas en contacto. No caso concreto do español, a influencia doutra lingua pudo ser decisiva. Con efecto, do punto de vista lingüístico podemos distinguir dúas línguas diferentes, un español EG (español medieval (alfonsí) e os dialectos casteláns occidentais e parcialmente o astur-leonés, o hispano-americano, o canário, etc.), e o español EGB (dialectos casteláns centrais e orientais en que se baseia fundamentalmente o español académico) dos quais o primeiro ou español EG aínda conserva pegadas históricas da flexion verbal, por exemplo en documentos medievais leoneses, flexion que iría perdendo por influencia doutra lingua ou dialecto, como perdeu e continua a perder numerosos traços fonéticos, fonolóxicos e mesmo sintácticos e prosódicos como os relativos à posición dos clíticos que no español medieval era en parte semelhante à actual do galego. Seja como for, existen numerosos exemplos de línguas que derivan de un mesmo dialecto das quais umas conservan certas características da lingua mae enquanto que outras non as conservan e o infinitivo flexionado non sería una excepción a este respecto.

Uma das consecuencias da conjugación do infinitivo é o aumento da ocorrencia na lingua que possui esta característica de frases de infinitivo a respecto de outras línguas, como poderían demostrar as estadísticas se se comparan a frecuencia das mesmas en dúas línguas como o portugués e o español.

En conclusión, a ausencia do suxeito pronominal e o infinitivo conjugado do proto-galego podería ser o reflexo destas mesmas características no PIE ou no PRÉ-PIE.

Como já anotamos noutros traballos, poderían apoiar a hipótes formulada aquí

sobre a ausencia do suxeito pronominal e a súa relación con outros procesos, o feito de o suxeito pronominal explícito no galego e no castelán tender a ser interpretado como FOCO ou como TOP, como amosan os exemplos seguintes:

- (14) a. *NÓS che enviámos o libro...*
 Nous te envoyâmes le bouquin
 'C'est nous qui t'avons envoyé le bouquin'.
 b. *Nós, enviámos-che o libro...*
 Nous envoyâmes-te le livre...
 'En ce qui nous concerne, nous t'avons envoyé le bouquin...'

En (a) o suxeito pronominal *nós* é interpretado como FOCO (daí a inverson do pronome, como veremos máis abaixo), enquanto que en (b) este mesmo suxeito é normalmente interpretado como TÓPICO.

De feito todos estes aspectos (ausencia de suxeito pronominal, flexion de infinitivo para número e persoa, etc.) poden ser formulados como TENDÊNCIAS. Tendencia certamente à flexion para número e persoa que tamén é extensiva ao gerúndio, como anotaron varios autores (cf. Longa 1994), e como mostran exemplos máis ou menos esporádicos, registados nalguns dialectos da Galiza, como o seguinte:

- (15) *Téndomos saúde sairemos para adiante*
 ayannt nous-santé nous-sortirons en avant
 'Tant que nous serons en bonne santé, nous nous en sortirons'.

Podemos pois concluir que no proto-galego, o suxeito pronominal tendería à ausencia, e no caso de aparecer explícito tendería a focalizar-se ou topicalizar-se, que o infinitivo, alén de tender para a flexion de persoa e número, puido presentar tamén flexion temporal de presente e pasado confirmando así que [tens] non era pertinente nesta lingua.

4.3 Focalización

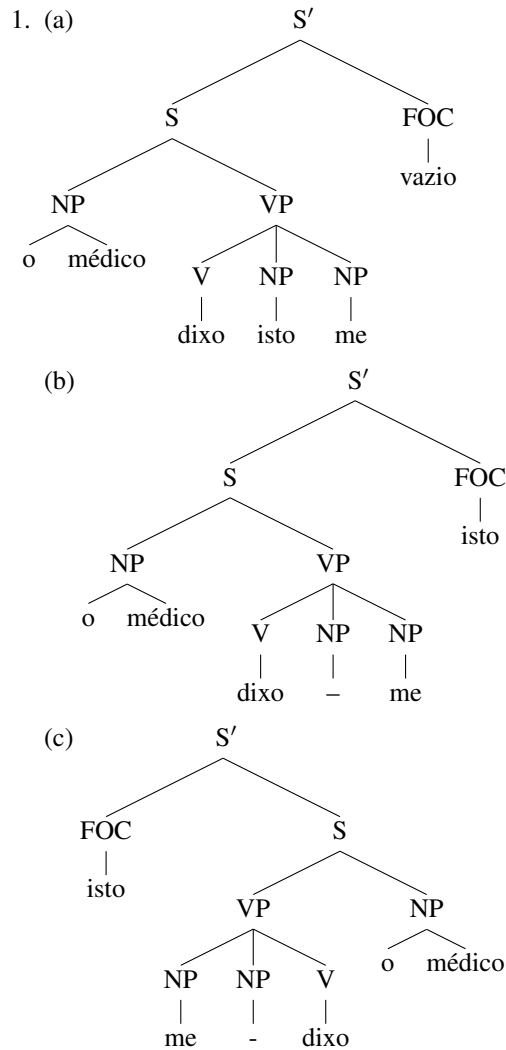
4.3.1 Focalización na frase

Como já avanzamos máis acima, o proto-galego debía posuír un rico sistema de Focalización moi semellante ao actual do galego, descrito en Prieto (1986c, 19852, etc.), responsábel, entre outras cousas, dalguns casos da posición pré-verbal do objecto, da posición post-verbal do suxeito e da posición preverbal dos clíticos, como mostran as frases seguintes:

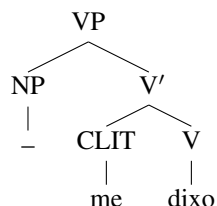
- (16) a. *O médico dixo-me isto*
 le medecin dit-me ceci
 'Le medecin m'a dit ceci'
 b. *O médico dixo-me ISTO*
 Le medecin dit-me CECI
 'Le medecin m'a dit CECI'
 c. *ISTO me dixo o médico*
 CECI me dit le medecin

'C'est ça que le medecin m'a dit'

No exemplo de (a) que é uma frase enunciativa normal, o sujeito precede o verbo e este precede o clítico e o objeto directo; no exemplo de (b) que é uma frase com o objecto directo focalizado ao final, a orden mantem-se na superfície igual que en (a); e no exemplo de (c) que é uma frase com o objecto focalizado no início, o objecto precede o conjunto [clítico + verbo] (e no interior deste o clítico precede o verbo) e este precede o sujeito, o qual pode ser explicado de un jeito mui singelo partindo da hipóte-se de que o proto-galego é uma língua SVO e postulando 1) un nó FOC à direita da raiz da frase na EB; 2) uma Regra de Movimento do SN objecto focalizado a FOC; 3) uma Regra de Inverson-Foco que desencadeia a inverson do sujeito a respeito do SV e do clítico a respeito do verbo, como se indica a continuaçõn:

Nestas  rvores non se inclui a Clitizaç on para ilustrar melhor as implicações da Inversion-FOCO para a orden das palabras. O nó VP da última árvores con a Clitizaç on teria a forma seguinte:

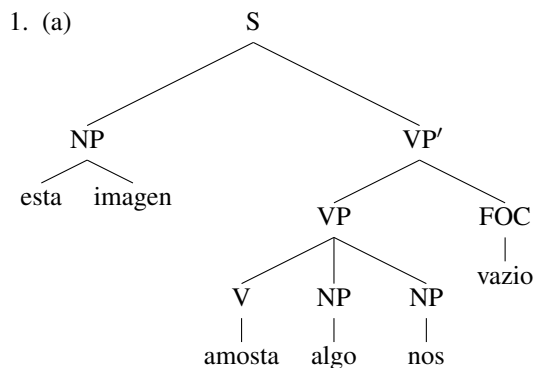
Algumas destas características poderian ser o reflexo de características semelhantes registadas en várias línguas indoeuropeias arcaicas.

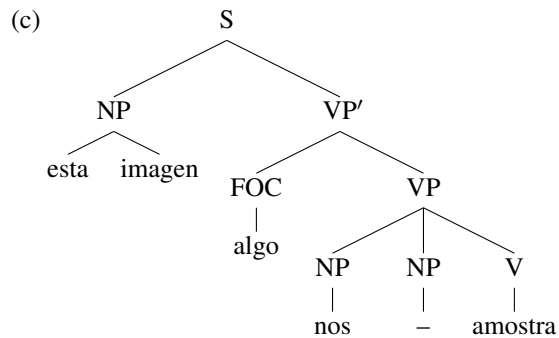
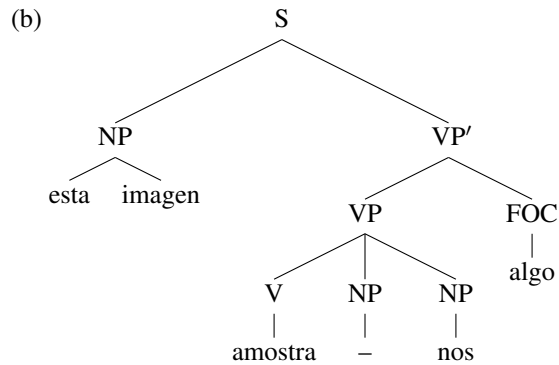
4.3.2 Focalizaç on na FV

O proto-galego também devia possuir un rico sistema de focalizaç on no interior da FV mui semelhante ao que exhiben várias das suas línguas derivadas, nomeadamente o galego, afectando   orden das palabras no seu interior, como mostran as frases seguintes :

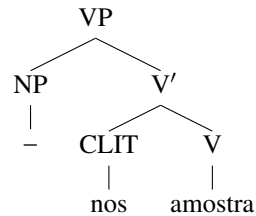
- (17) a. *Esta imagen amosta-nos algo*
 cette image montre-nous quelque-chose
 'Cette image nous montre quelque chose'
- b. *Esta imagen algo nos amosta*
 Cette image quelque-chose nous montre
 'C'est quelque chose que l'image nous montre'

No exemplo de (a) o verbo precede o clítico e o conxunto [verbo + clítico] precede o objecto directo, enquanto que no exemplo de (b) o clítico precede o verbo e o objecto directo precede o conxunto [clítico + verbo], o qual pode ser explicado, como propuxemos en Prieto (1996e), postulando un n  vazio FOC   direita da FV e formulando uma Regra de Movimento do objecto a FOC e uma Regra de Inversion FOC que desencadeia a inversion do clítico con respecto ao verbo, como ilustran as árvores seguintes:

Nestas árvores non se inclui a Clitizaçõn para ilustrar melhor as implicações da Inversion-FOCO para a orden das palavras dentro da FV. O nó FV da última árvore con a Clitizaçõn incluída e sen vários pormenores teria a forma seguinte:

Várias línguas indoeuropeias arcaicas e actuais registan exemplos parecidos a este afectando fundamentalmente à posiçõn do objecto con respeito ao verbo, alguns dos quais poderian talvez ser explicados en termos de focalizaçõn, como poderia ser o caso na frase seguinte do védico, tomada de Lehmann (1974):

- (18) *tvástā māyā ved* (RV 10.53.9.)
 Tvastra cámbios entende
 'Tvastra entende os cámbios'.

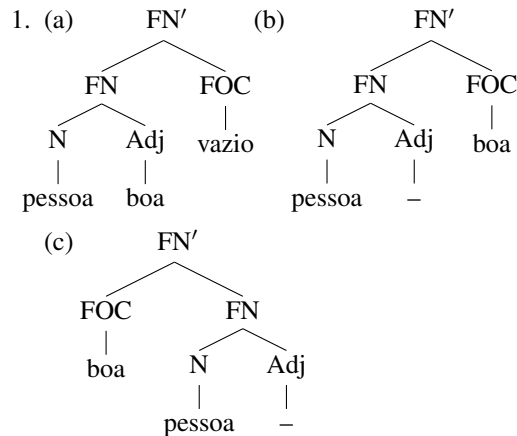
4.3.3 Focalizaçõn na FN

O proto-galego deveu possuir desde o início un sistema de Focalizaçõn no interior da FN afectando por exemplo à posiçõn do adjectivo con respeito ao nome, mui semel-

hante ao das línguas derivadas deste, nomeadamente do galego actual que registra exemplos como os seguintes:

- (19) a. O Zé é uma pessoa boa
b. O Zé é uma boa pessoa

No exemplo de (a) o nome precede o adjectivo enquanto que no exemplo (b) o adjectivo precede o nome. A diferença entre ambas ordens non é puramente estilística senon que reflecte ou pode reflectir diferéncias para a interpretación semántica. Como no caso da orden das palabras ao nível da oración e da FV, quiçá podamos explicar a orden que afecta ao adjectivo con respecto ao nome por meio da Focalización, partindo da hipótese que a orden básica é N-Adj e postulando 1) un nó FOC vazio à direita da FN'; 2) uma regra de Movimento do adj. a este FOC; 3) uma Regra de Inversion-FOC, como se indica nas árbores seguintes:

A posición pré-nominal do adjectivo aparece ilustrada, con maior ou menor frecuencia, en moitas línguas indoeuropeias, a comezar polas mais antigas, como mostra *šuppi watar* na frase seguinte do hitita (Ottens and Soucek 1969; cf. Lehmann 1974):

- (20) *šuppi watar parā epzi* (DUMU.É.GAL)
nóvel pura água pré-verb. ele-traz
'O nóvel traz água pura'

e quiçá no hitita e noutras línguas a posición do adjectivo a respecto do nome se poda explicar do mesmo xeito que en galego.

5 Conclusion

Como conclusion podemos dizer que o proto-galego presentaría varios aspectos orixinais con respecto ao latín e a algunhas outras línguas indo-europeias, aspectos que aparecen plasmados no galego actual e noutras línguas, variedades de línguas e dialectos derivados daquele, tais como a gheada, o suxeito pronominal non explícito, a flexion do infinitivo, a orden de palabras na oración e nomeadamente a orden do FOCO e dos clícticos, etc., algúns dos quais poderían reflectir aspectos semelhantes do PIE.

Notes

¹A teoría laríngea proposta, entre outros, por Saussure (1878) que postulava a existencia de laríngeas para a reconstrucción do PIE, especialmente para demostrar a existencia do fonema *a como entidade independente de *o, tomou forza despois do descubrimento do Hitita en que aparecían símbolos en silabario acadio que Kurylowicz (1935) relacionou con as laríngeas propostas por Saussure e desde entón foi aceite por moitos indoeuropeístas, entre outras cousas pola súa provábel influencia no contexto vocálico permitindo explicar cambios e alternancias vocálicas en diferentes linguas indoeuropeas que de outro xeito serían moi difíciles de explicar. E a gheada podería representar un dado máis a favor da existencia de ao menos unha fricativa laríngea no PIE e tamén da teoría laríngea.

²A regra de Verner describe, entre outras cousas, os cambios de *f, *θ, *s, *h, *h^w a *b, *d, *g, *g^w, *z en certos contextos no proto-germánico (que Meillet (1949) verbalizou así: "La sifflante s e les spirantes f, t^h, k^w, k^{hw}) son devenues sonores entre deux éléments sonores, dont l'un est l'élément vocalique de la première syllabe du mot, quand le ton hérité de l'indo-européen, tombant sur cette syllabe, n'en empêchait pas la sonorization"), enquanto que a Lei de Kluge regula, entre outras cousas, a relación entre as Leis de Grimm e de Verner, nomeadamente a súa orden de aplicación.

³Este pronome podería relacionar-se con o medieval *elo*, tamén registado residualmente no galego actual en frases como *estar a elo*.

⁴Non se pode concluir que a forma galega *for*, que aparece nalguns exemplos como forma de pasado de infinitivo seja o reflexo do latín *fuisse* (a forma *fosse*, correspondente ao lat. *fuisse*, regístrase como forma de pretérito imperfecto de subjuntivo). Tampouco se pode concluir que a distinción entre infinitivo de presente e de pasado do galego se desenvolveu a partir do duplo infinitivo latino porque se trata de cousas diferentes.

⁵Paralelamente ao nivel fonolóxico en que debemos distinguir entre nivel fonético e fonemático, tamén aquí debemos distinguir entre dous niveis, o nivel funcional e o nivel non funcional e ao nivel funcional a distinción entre formas [+tens] e [-tens] non é pertinente para o verbo do proto-galego, como tampouco é pertinente en fonoloxía e ao nivel fonemático o traço [stop] entre as oclusivas sonoras nalguns dialectos porque estes non distinguen fonematicamente entre [β, ð, γ] e [b, d, g] por exemplo.

⁶Estas teorías desenvolveron-se fundamentalmente a partir dos datos do sânscrito védico descritos por Delbrück (1833-1900), do hitita, do grego, do latín arcaico, etc.

⁷Algumas destas teorías, que incorporan, entre outras cousas, unha panóplia de novos termos e fórmulas frecuentemente para exprimir vellos conceptos, infelizmente son por veces usadas, quer como chapéus rechamantes, á última moda para esconder fealdades (a complexidade do problema), quer para recriar problemas xa resoltos, quer aínda para enmascarar ideas roubadas e presentá-las como propias, como acontece con as ideas e hipóteses que formulámos fai anos sobre as relacións entre prosódia e sintaxe e máis concretamente entre FOCO, orden de palabras e posición dos cínicos que aginha comezaron a circular sob a denominación de proxeccións, gobernos, etc., nen sempre ben entendidas e moi frecuentemente sen citar as fontes (o qual se explica en parte porque a Galiza está aquí, como noutras partes, no interior como no exterior, completamente ausente, pois se se tratar de un catalán, habería dúzias de lingüistas dessa nacionalidade que terían levantado a voz para reivindicar o que en dereito lhes pertencía). No entanto hai que reconhecér tamén que algúns destas teorías ou partes de teorías, ben aplicadas, permiten presentar e comprender mellor moitos aspectos lingüísticos, e que moitos dos traballos realizados inspirados nestas teorías ou seguindo estas teorías ou versións das mesmas nos últimos cincuenta anos representan avances importantes e solucións a problemas complexos nas máis diversas linguas.

⁸Aquí *eu, tu, ele*, etc. representan os pronomes persoais do PRÉ-PIE, *enviar* representa un verbo transitivo e *livro* un SN objecto directo da mesma lingua.

⁹Notemos que a dupla presenza de pronomes (ou de clíto e SN) correferenciais se regístrase tamén con relativa frecuencia con algúns pronomes objecto, como na frase seguinte con a glossa en francés:

- (21) *Dei-lhe_i un libro a ele_i e aogra dou-che_j outro a ti_j*
 Je-donnai-lui un bouquin à lui et maintenant je-donne-te autre a toi
 'C'est à lui que j'ai donné un bouquin et maintenant c'est à toi que je donne un autre bouquin'.

Neste exemplo o clítico *lhe* dobra o pronome objecto indirecto *ele* (neste caso focalizado) e o clítico *che* dobra o pronome *ti*.

¹⁰A relación entre ausencia de pronome suxeito explícito e infinitivo conjugado foi reconhecido por varios autores.

¹¹De feito tamén se deveu cliticizar nalgúns casos o PRON suxeito, como amostrámos máis acima.

¹²De feito o infinitivo aparece flexionado para pessoa e número no napolitano antigo e no sardo, como ilustran os exemplos seguintes collidos en Ledgeway (2009) (cf. Savj-Lopez 1900):

- (22) a. *aramay èy hora de une levaremo da lo liecto (nap.ant.)*
 now it-is hour of us to-get-up1PL from the bed
 'it is now time for us to get up'
- b. *Devo accabbare custu travallu prima de ghiaret su mere (sard.)*
 I-must to-finish this job before of to-return3SING the boss
 'I must finish this job before the boss comes back'

Tambén no germánico o infinitivo aparece flexionado para genitivo e dativo, como reconhecen vários autores para o inglés e para o saxon antigos.

References

- B. Acevedo y Huelves and M. Fernández y Fernández. *Vocabulario del bable de occidente*. 1932.
- F. R. Adrados. Die rekonstruktion des indogermanischen und die strukturelle sprachwissenschaft. *IF*, 73:1–47, 1968.
- L. Aguirre del Río. *Diccionario del dialecto gallego (ed. de Carme Hermida Gulías)*. CSIC-IPS,, 2007.
- E. Alarcos Llorach. *Fonología Española*. Madrid:Gredos., 1991.
- R. C. Almeida. *Dicionário etimológico da língua portuguesa*. Brasília, 1980.
- I. Alonso Estravis. *Dicionário da língua galega (3 tomos)*. Alhena Ediciones, S.A., Madrid, 1986.
- R. Alvarez et al. *Gramática galega*. Editorial Galaxia, Vigo, 1986.
- James M. Anderson. *Aspectos Estructurales del Cambio Lingüístico*. Madrid, Gredos, 1977.
- AO. Contribución al léxico gallego y asturiano. *Archivum (Oviedo) VIII*, pp. 173-191, VIII:172–191, 1958.
- J.P. Ayegui. *Diccionario de etimologías*. Madrid, 1837.
- Kurt Baldinger. El gallego portugués y sus relaciones de substrato con la aquitania, 19. URL <http://cvc.instituto-camoes.pt/hlp/biblioteca/baldinger.pdf>.
- Kurt Baldinger. La position du gascon entre la galloromania et llbéroromania. *RLiR*, 22:241–292, 1959.
- Kurt Baldinger. *La Formación de los dominios lingüísticos en la península Ibérica (trad. de Emilio Lledó y Monserrat Macau)*. Gredos, Madrid, 1963.

- K. Baldinger. Etimología popular y onomástica. In *Actes de les Xornaes de toponimia asturiana, Academia de la Llingua Asturiana. Uviéu, 1987.*
- J.M. Barbosa. *Études de phonologie portugaise.* Lisboa: Junta de Investigaçã do Ultramar., 1965.
- J. Bas. *Diccionario de los nombres de Persona. El origen, el significado, la historia, la onomástica.* Editorial de Vecchi. Barcelona., 2004.
- E. Bascuas. *Hidronimia y léxico de origen paleoeuropeo en Galicia.* Ediciós do Castro. A Coruña., 2006.
- Robert S.P. Beeks. *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction.* John Benjamins, Amsterdam, 1995.
- F. Benucci. Prepositional particles and the portuguese inflected infinitive. *University of Venice Working Papers in Linguistics*, 92.I.8, 1992.
- Emile Benveniste. *Origines de la formation des noms en indo-européen.* Paris: Maisonneuve, 1935.
- L. Blanco Rodríguez. *Estudio de toponimia menor en la parroquia de Santa Marta de Samieira (Poyo - Pontevedra).* Diputación Provincial. Vigo, 1995.
- K. Brugmann. *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen (2ª ed.).* Strasbourg, 1916.
- Karl. Brugmann. *A Comparative Grammar of the Indo-Germanic Languages. (5 vol. 2nd reprint 1972).* Varanasi, India: Chowkhamba, 1888.
- Karl. Brugmann. *Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen.* Berlin und Leipzig: DeGruyter., 1925.
- C.D. Buck. *Comparative Grammar of Greek and Latin.* University of Chicago Press, Chicago., 1933.
- F. Cabeza Quiles. *Os nomes de lugar. Topónimos de Galicia: a súa orixe e o seu significado.* Ed. Xerais. Vigo, 1992.
- F. Cabeza Quiles. *Os nomes da terra. Topónimos galegos.* Editorial Toxosoutos. A Coruña, 2000.
- R. Carballo Calero. Sobre os dialectos do galego. In *Grial* Carballo Calero (1969), pages 211–228.
- R. Carballo Calero. Sobre dialectoloxía do galego. *Grial*, 61:348–353, 1978.
- R. Carballo Calero. *Gramática elemental del gallego común (7ª ed.).* Editorial Galaxia, Vigo, 1979.
- L. Carré Alvarellos. *Diccionario galego-castelán.* Lar, A Colrunha, 1926-31.

- L. Carré Alvarellos. *Diccionario galego-castelán e Vocabulario castelán -galego* (5ª ed.). Moret, A Coruña, 1979.
- O. Carruba. *Die satzeinleitenden Partikeln in den indogermanischen Sprachen Anatoliens*. Rome: Ateneo., 1969.
- M. Casado Velarte. *El léxico diferencial de Don Benito* (2ª ed.). Ayuntamiento de Don Benito, Don Benito (Badajoz), 2006.
- J.M. Cassagne and M. Korsak. *Origine des Noms de villes et villages de la Charente-Maritime*. Editions Jean-Michel Bordessoules., 2009.
- J.C. Catford. The articulatory possibilities of man (3 ed.). In B. Malmberg, editor, *Manual of Phonetics*. North-Holland Publishing Company, 1974.
- L.L. Cavalli-Sforza. *Genes, pueblos y lenguas*. Editorial Crítica. Barcelona., 2000.
- L.F. Cintra (Lindley). *Estudos de Dialectologia Portuguesa*. Sá da Costa-Lisboa, 1983.
- James Clackson. *Indo-European Linguistics: An Introduction (Cambridge Textbooks in Linguistics)*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- J. Concepción Suárez. *Diccionario toponímico de la montaña asturiana (etimológico)*. Ediciones KRK. Oviedo., 2001.
- J. Concepción Suárez. *Diccionario etimológico de toponimia asturiana*. KRK, Oviedo, 2007.
- J. Corominas. New information on hispano-celtic from the spanish etymological dictionary. *ZCPHil* 25, 1956, págs. 30-58, 25:30-58, 1956.
- J. Corominas. *Tópica Hespérica: Estudio sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances* (2 tomos). Editorial Gredos, S.A. Madrid, 1972.
- J. Corominas and J. Pascual. *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico* (6 tomos.). Gredos, Madrid, 1980.
- P. Cuadrado. Il vocabolario celtico-francese. 2004. URL <http://www.melegnano.net/celti/vocfrancel00.htm>.
- A.G. Cunha. *Dicionário etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa*. Rio de Janeiro, Nova Fronteira, 1982.
- J. Cuveiro Piñol. *Diccionario Gallego*. Barcelona, 1876.
- A. Dauzat and Ch. Rostaing. *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*. Ed. Librairie Guènégaud. París, 1984.
- A. Díaz Fuentes. *Toponimia de la comarca de Sarria*. Ed. Servicio de Publicaciones. Diputación Provincial. Lugo., 1998.
- García de Diego. *El catalán, habla hispánica pirenaica*.

- B. Delbrück. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen (3 vols.)*. Strassburg: Trübner., 1833-1900.
- L. Deroy and M. Moulon. *Dictionnaire de noms de lieux*. Ed. Les Usuels. Paris., 1992.
- G. Díez Melcón. *Apellidos castellano-leoneses, ss. IX-XIII*. Universidad de Barcelona., 1957.
- A. Epiphania da Silva Dias. *Syntaxe Historica Portugueza (5ª ed.)*. Lisboa, Livraria Clássica Editora, 1970.
- R.M.W. Dixon. *Ergativity*. Cambridge: Cambridge University Press., 1994.
- M.C. Enríquez. *Léxico de O Grove*. Universidade de Santiago, 1974.
- A. Ernout and A. Meillet. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de mots (4e. ed. corr. et augmen. par J. André)*. Klincksiek, Paris, 1932.
- A. Ernout and A. Meillet. *Morphologie historique du latin*. Paris, Klincksiek, 1964.
- D. Simon Evans. *A Grammar of Middle Welsh*. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies, 1964.
- P. Fabre. *Les noms de lieux et de personnes*. Éd. Fernand Nathan. Poitiers., 1082.
- R. Faure Sabater. *Diccionario de nombres geográficos y étnicos del mundo*. Ed. Espasa. Madrid., 2004.
- R. Faure Sbater. *Diccionario de apellidos españoles*. Ed. Espasa. Madrid., 2001.
- F. Fernández Rei. *Dialectoloxía da lingua galega*. Xerais, 1990.
- Aurélio Ferreira (Buarque de Holanda). *Novo Dicionário Aurélio da Língua Portuguesa (3.ª ed.)*. Curitiba, Positivo, 2004.
- W. Ferreira Neto. *Introdução à fonologia da língua portuguesa*. São Paulo: Hedra, 1001.
- M. Ferreira. *Gramática histórica galega*. Edicións Laivento, 1996.
- A. Fick. *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen (3 vols. 4th ed.)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht., 1890-1909.
- C. Figueiredo. *Grande Dicionário de Língua Portuguesa*. Venda Nova: Bertrand Editora, 1996.
- X. Filgueira Valverde et al. *Vocabulario popular castelán-galego (publicado por entregas en El Pueblo Gallego)*. Pueblo Gallego, 1926.
- B. Fénié and J.J. Fénié. *Toponymie occitane*. Éditions Sudouest. France, 1997.
- B. Fénié and J.J. Fénié. *Toponymie provençale*. Éditions Sudouest. France., 2002.

- J. Fouquet. *Les mutations consonantiques du germanique*. Paris, 1956.
- X.L. Franco Grande. *Diccionario galego-castelán (2ª ed.)*. Galaxia, Vigo, 1972.
- Paul Friedrich. *Proto-Indo-European trees*. Chicago: University of Chicago Press., 1970.
- T. V. Gamkrelidze and I. Vjačeslav V. *Indo-European and the Indo-Europeans*. Mouton de Gruyter, Berlin, 1995.
- V. García de Diego. *Elementos de gramática histórica gallega (Fonética-Morfología) (anexo 23 de Verba)*. Universidade de Santiago de Compostela, 1984.
- C. García González. *Glosario de voces galegas de hoxe (Verba, anexo 27)*. Universidade de Santiago, Santiago de Compostela, 1985.
- M. Gimbutas. The indo-europeans: Archaeological problems. *American Antropologist*, LXV, 1963.
- D.B. Gregor. *Celtic: A Comparative Study*. Oleander Press: Cambridge and New York, 1980.
- Jacob Grimm. *Deutsche Grammatik (4 vols. 2d ed., reprinted under the direction of Wilhelm Scherer)*. Gütersloh., 1870-1898.
- R. A. Haadisma and G. Nuchelmans. *Précis de Latin Vulgaire*. Groningen, J. B. Wolters., 1963.
- J.W. Harris. *Spanish Phonology*. The MIT PRESS, 1969.
- H. Hirt. *Indogermanische Grammatik (7 vols.)*. Heidelberg, 1921-1937.
- H. Hirt. *Handbuch des Urgermanischen (3 vols.)*. Heidelberg: Winter., 1931-1934.
- Hans Henrich Hock. *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, Mouton de Gruyter., 1986.
- A. Houaiss. *Dicionário Houaiss da Língua Portuguesa*. Editora Objetiva, Rio de Janeiro, 2001.
- Joseph Huber. *Gramática do Português Antigo*. Lisboa, Gulbenkian, 1986.
- Vyacheslav V. I. and Thomas Gamkrelidze. The early history of indo-european languages. *Scientific American*, 262, nº 3:110–116, March, 1990.
- J. Ibáñez Fernández. *Diccionario galego da rima e galego-castelán*. Madrid, 1950.
- M.A. Jones. *Sardinian syntax*. London: Routledge., 1993.
- Gerhard Köbler. *Gotisches wörterbuch (2. auflage)*. 1989.
- Gerhard Köbler. *Deutsches etymologisches wörterbuch*. 1995. URL <http://www.koeblergerhard.de/derwbhin.html>.

Gerhard Köbler. Indogermanisches wörterbuch (3. auflage) 2000. 2000. URL <http://www.koeblergerhard.de/idgwbhin.html>.

Gerhard Köbler. Germanisches wörterbuch, (3. auflage). 2003. URL <http://www.koeblergerhard.de/germwbbhinw.html>.

Brett Kessler. Computational dialectology in irish gaelic. In *Proceedings of the seventh conference on European chapter of the Association for Computational Linguistics*, pages 60–66, San Francisco, CA, USA, 1995. Morgan Kaufmann Publishers Inc.

F. Krüger. *El dialecto de San Ciprián de Sanabria*. Fundación Ramón Menéndez Pidal, 1923.

K-H. Körner. Wie original ist der flektierte infinitiv des portugiesischen? eine studie zum subjekt in den romanischen sprachen. In J. Schmidt-Radenfeldt, editor, *Portugiesische Sprachwissenschaft*, pages 77–103. Tübingen: Narr, 1983.

Jerzy. Kurylowicz. *Etudes indoeuropéennes*. Krakow: Gebethner and Wolff. 1935.

Jerzy. Kurylowicz. *The inflectional categories of Indo-European*. Heidelberg: Winter., 1964.

A. Ledgeway. *A comparative syntax of the dialects of southern Italy. A minimalist approach*. Oxford, Blackwell, 2000.

A. Ledgeway. Romance infinitives: A case study in agreement, 2009. URL <http://www.linguistics-phd.uzh.ch/downloads/07Agr2RomanceInfinitives.pdf>.

Winfred P. Lehmann. *Proto-Indo-European Phonology*. Austin, Texas: University of Texas Press and Linguistic Society of America, 1955.

Winfred P. Lehmann. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin, Texas and London: University of Texas Press, 1974.

M. Leiras Pulpeiro. Vocabulario manuscrito da rag, 1906. URL http://sli.uvigo.es/ddd/ddd_pescuda.php?pescuda=cachopatipo_busca=lemaLeirasVocab

Paul M. Lloyd. *From Latin to Spanish. Vol. I Historical Phonology and Morphology of the Spanish Language*. Philadelphia, The American Philosophical Society., 1987.

V.M. Longa Martínez. The galician inflected infinitive and the theory of ug. *Catalan working papers in linguistics*, 4, 1:23–44, 1994.

M. Loporcaro. Linfinito coniugato nell'italia centro-meridionale: ipotesi genetica e ricostruzione storica. *Italia dialettale*, 49:173–240, 1986.

E. Losada and J. Castro e E. Niño. *Nomenclatura vernácula da flora vascular galega*. Xunta de Galicia, 1992.

Alexander MacBain. *An Etymological Dictionary of the Gaelic Language*. Gairm Publications, 1982.

J.P. Machado. *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa - com a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos dos vocábulos estudados (3.ª ed., 5 vol.)*. Lisboa: Livros Horizonte, 1977.

J.P. Machado. *Dicionário Onomástico Etimológico da Língua Portuguesa (3.ª ed., 3 vol.)*. Lisboa: Livros Horizonte, 2003.

J.P. Machado et al. *Grande Dicionário da Língua Portuguesa (12 vol.)*. Porto: Amigos do Livro Editores, 1981.

A.M. Madeira. On the portuguese inflected infinitive, 1993. URL <http://www.langsci.ucl.ac.uk/linguistics/publications/WPL/94papers/MADEIRA.pdf>.

Clarinda de Azevedo Maia. *História do Galego-Português. Estado Linguístico da Galiza e do Noroeste de Portugal desde o Século XIII ao Século XVI*. Coimbra, INIC, 1986.

James P. Mallory and Douglas Q. Adams. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford University Press, Oxford [u.a.], 2006. ISBN 0-19-929668-5. URL <http://indologica.blogg.de/eintrag.php?id=807>.

J.P. Mallory. *In search of the Indo-Europeans: language, archaeology and myth*. Thames and Hudson, London, 1989.

R. Matasovic. An etymological lexicon of proto-celtic (in progress). URL <http://www.indo-european.nl/>.

M. H. et al Mateus. *Gramática da Língua Portuguesa*. Editorial Caminho, Lisboa., 1989.

M. H. Mira. Mateus. *Fonologia e morfologia do português*. Lisboa: Universidade Aberta, 1990.

T. Maurer. *O infinito flexionado português. Estudo histórico-descritivo*. São Paulo: Editora Nacional., 1968.

T. H. Maurer.

Kim McCone. *Towards a Relative Chronology of Ancient and Medieval Celtic Sound Change*. Maynooth: Department of Old and Middle Irish, St. Patrick's College., 1996.

M. Meier-Brügger et al. *Indo-European Linguistics*. de Gruyter, Berlin, N.Y., 2003.

A. Meillet. *Caractères généraux des langues germaniques*. Paris, 1949.

A. Meillet and J. Vendryes. *Traité de grammaire comparée des langues classiques*. Paris, 1924.

Antoine Meillet. *Introduction a l'étude comparative des langues indo-europeennes*. Librairie Hachette, Paris, 1912. Troisième édition corrigée et augmentée.

- R. Menéndez Pidal. *Manual de gramática histórica española (14 ed.* Espasa-Calpe, S.A., 1973.
- G. Mensching. *Infinitive Constructions with Specified Subjects. A Syntactic Analysis of the Romance Languages.* Oxford: Oxford University Press., 2000.
- Franz. Miklosich. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen (Reprint 1926).* Heidelberg, 1926.
- G. Miller. *Nonfinite Structures in Theory and Change.* Oxford: Oxford University Press., 2002.
- A. Nascentes. *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa (Tomo II).* Rio de Janeiro, 1952.
- José Joaquim Nunes. *Compêndio de Gramática Histórica Portuguesa. Fonética e Morfologia (8ª ed.).* Lisboa, Livraria Clássica Editora, 1975.
- C.P. Otero. *Evolución y Revolución en Romance. Mínima introducción a la fonología.* Seix y Barral, Barcelona, 1971.
- C.P. Otero. The development of the clitics in hispano-romance. In Saltarelli and Wagner (eds.), editors, *Diachronic studies in Romance linguistics.* The Hague, Mouton, 1972.
- C.P. Otero. *Evolución y Revolución en Romance II.* Seix y Barral, Barcelona, 1976.
- A. Otero Alvarez. Hipótesis etimológicas referentes al gallego-portugués. *CEG*, XXXIV:245–269, 1956.
- A. Otero Álvarez. Hipótesis etimológicas referentes al gallego-portugués. *CEG*, XVII: 83–114, 1951.
- A. Otero Álvarez. Contribución al léxico gallego y asturiano. *Archivum (Oviedo)*, VII: 170–188, 1958.
- A. Otero Álvarez. *Vocabulario de San Jorge de Piquín (Verba anexo 7).* U. de Santiago, 1977.
- E. Pardal. *Aspects de la phonologie générative du portugais.* Lisboa: Instituto Nacional de Investigação Científica., 1977.
- Fran Paxeco. *Portugal não é ibérico.* Lisboa, 1932.
- B.V. Payzal. *Vocabulario gallego-castellano (edición de Damián Suárez sobre o ms da RAG).* 1800.
- Holger Pedersen. *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen (2 vols.).* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1909-1913.
- J.L. Pensado. Interferencias estructurales castellano-gallegas: el problema de la geada y sus causas. *RFE*, LIII:27–44, 1970.

- J.L. Pensado and C. Pensado Ruiz. *Gueada y geadas gallegas (Verba, Anuario Galego de Filoloxía. Anexo 21)*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela., 1983.
- J.M. Pintos Villar. *Vocabulario gallego-castellano (ed. de Margarita Neira e Xesús Riveiro)*. RAG, Corunha, 2000.
- A. Pires. Cue-based change: Inflection and subjects in the history of portuguese infinitives. In D. Lightfoot, editor, *Syntactic Effects of Morphological Change.*, pages 143–50. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Julius Pokorny. *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch (2 vols.)*. Francke Verlag, 1959.
- J.A. Porto Dapena. *El gallego hablado en la comarca ferrolana*. Universidad de Santiago de Compostela, 1977.
- F. Porto Rey. *Diccionario gallego-castellano (ed. de María Xesús Bugarín e Begoña González Rei)*. RAG, Corunha, 2000.
- A.F. Pott. *Beiträge der Halleschen Tagung anlässlich des zweihundertsten Geburtstages von August Friedrich Pott (1802-1887)*. Hallesche Sprach- und Textforschung; 9. Peter Lang, Frankfurt am Main; Berlin; Bern [u.a.], 2006. ISBN 3-631-50530-2. URL <http://indologica.blogg.de/eintrag.php?id=796>.
- L. Prieto. *Contos Vianeses*. Galaxia, Vigo, 1958.
- L. Prieto. Notas encol da fala vianesa. *Boletín Auriense*, III:101–, 1973.
- D. Prieto Alonso. Algunhas hipóteses sobre a geadas. *Verba*, 7:223–241, 1980.
- D. Prieto Alonso. Algunhas hipóteses sobre a geadas. *Verba*, 7:223–241, 1980e.
- D. Prieto Alonso. Clitic-movement and clitic-inversion in galician-portuguese. In *Linguistic Flowers. Studies dedicated to Frank Heny*. ATW. Universidade de Groningen, 1983.
- D. Prieto Alonso. Prosodic representations and transformations in galician-portuguese. In van der Hulst and Smith (eds.), editors, *Advances in nonlinear Phonology*, pages 205–216. Foris Publications. Dordrecht (Hol.), 1985a.
- D. Prieto Alonso. Fonoloxía e morfoloxía das formas dialectais en -as e -ans. *Grial*, 91:102–106, 1986.
- D. Prieto Alonso. *Prosodie et Syntaxe. La position des pronoms clitiques en galicien-portugais*. PhD thesis, University of Utrecht, 1986c.
- D. Prieto Alonso. O rotacismo galego. *Agália*, 15:293–309, 1988.
- Domingos Prieto Alonso. Proto-indoeuropeu [en construççon], December 2009. URL <http://domingosprieto.agilityhoster.com/>.

- E. Raposo. Case theory and infl-to-comp: The inflected infinitive in european portuguese. *Linguistic Inquiry*, 18:85–109, 1987a.
- E. Raposo. Romance infinitival clauses and case theory. In C. Neidle and R. A. Núñez Cedeño, editors, *Studies in Romance Languages*, pages 237–249. Foris, Dordrecht, 1987b.
- E Reguera y Pardiñas. *Traducción de algunas voces, frases y locuciones gallegas, especialmente de agricultura, al castellano (ed. de J. L. Pensado)*. RAG, Corunha, 1995.
- E. Rivas Quintas. *Frapas. Contribución al diccionario gallego*. Editorial CEME-Salamanca, 1978.
- E. Rivas Quintas. *Frapas II. Contribución al diccionario gallego*. Editorial Alvarellos-Lugo, 1988.
- E. Rivas Quintas. Frapas, contribución al diccionario gallego (inérito até a 1ª ed electrónica neste diccionario), 2001. URL <http://sli.uvigo.es/ddd/index.html>.
- F.J. Rodríguez. *Diccionario gallego-castellano (ed. de Antonio dela Iglesia González, A Coruña)*. Corunha, 1863.
- E. Rodríguez González. *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. Galaxia, Vigo, 1958-1961.
- E. Rossoni. Il vocabolario celtico. 2000. URL <http://www.melegnano.net/spie0006e0.htm>.
- Paul Russel. *An Introduction to the Celtic Languages*. Longman: London and New York, 1995.
- J. Saco y Arce. *Gramática gallega*. Imprenta de Soto Freire, 1868.
- M. Said Ali. *Gramática Histórica da Língua Portuguesa (7ª edição)*. Rio de Janeiro, Edições Melhoramentos, 1971.
- A. Santamaría. Novas consideracións ó redor das orixes da geadá. *Verba*, 7:243–249, 1980.
- A. Santamarina. Novas consideracións arredor das orixes da gheada. *Verba*, 7:243–249, 1980.
- M. Sarmiento. *Colección de voces y frases de la lengua gallega (ed. de J. L. Pensado Tomé)*. Universidad de Salamanca, Salamanca, 1970.
- M. Sarmiento. *Catálogo de voces y frases de la lengua gallega (ed. de J. L. Pensado Tomé)*. U. de Salamanca, 1973.
- F. de Saussure. *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-europeennes*. Paris: Maisonneuve, 1878.

- P. Savj-Lopez. Studi d'antico napoletano. *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 24: 501–7, 1900.
- Ulrich Schmoll. *Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanen Hispaniens und das Keltiberische*. Wiesbaden, 1959.
- H. Schneider. Studien zum galizischen des limiabeckens (orensen-spanien). *VKR*, XI: 69–145 e 193–281, 1939.
- Peter Schrijver. *Studies in British Celtic Historical Phonology*. Amsterdam: Rodopi, 1995.
- J. Schroten. Interpretación de la geadá gallega. *Verba*, 7:209–222, 1980a.
- J. Schroten. Interpretación de la geadá gallega. *Verba*, 7:209–222, 1980b.
- R. V. Mattos e Silva. *O português arcaico: fonologia*. São Paulo: Contexto, 1996.
- Rosa Virgínia Mattos e Silva. *O Português Arcaico. Fonologia*. São Paulo - Baía, Contexto - Editora da Universidade Federal da Bahia., 1991.
- Rosa Virgínia Mattos e Silva. *O Português Arcaico: Morfologia e Sintaxe*. São Paulo - Baía, Contexto - Editora da Universidade Federal da Bahia., 1994.
- S. da Silva Neto. *História da Língua Portuguesa (3ª ed.)*. Rio de Janeiro, 1979.
- J. Sobreira Salgado. *Papeletas de un diccionario gallego (ed. de J. L. Pensado Tomé)*. Instituto de Estudios Orensanos, Ourense., 1979.
- J. S. Speyer. *Vedische und Sanskrit-Syntax*. Strassburg: Trübner., 1895.
- J.S. Speyer. *Sanskrit syntax*. Kyoto: Rinsen-Shoten Bookstore, 1968.
- W. Stokes and A. Bezzenger. Urkeltischer sprachschatz. In A. Fick, editor, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Göttingen, 1894.
- Whitley Stokes. *Three Irish Glossaries*. London, 1862.
- O. Szemerényi. *Introduction to Indo-European Linguistics*. Oxford: Clarendon Press., 1996.
- M. Taboada Cid. *El habla del Valle de Verín (anexo 15 de Verba)*. Universidade de Santiago de Compostela, 1979.
- Rudolf Thurneysen. *A Grammar of Old Irish*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies, 1970.
- Rudolf. Thurneysen. *Gesammelte Schriften, i-iii*. Niemeyer, Tübingen, 1991.
- A. Tovar. *Estudios sobre las primitivas lenguas hispánicas, Buenos Aires 1949*. Buenos Aires, 1949.
- A. Tovar. Linguistics and prehistory. *Word*, 10:333–350, 1954a.

- A. Tovar. Numerales indoeuropeos en hispania. *Zephyrus*, 5:17–22, 1954b.
- A. Tovar. *Cantabria prerromana*. Madrid, 1955.
- A. Tovar. *The ancient Languages of Spain and Portugal*. New York, 1961.
- A. & J.M. Navascués (de) Tovar. Algunas consideraciones sobre los nombres de divinidades del oeste peninsular. *BF*, II:178–191, 1950.
- C.C. Uhlenbeck. Agens und patiens im kasussystem der indogermanischen sprachen [agent and recipient in the case system of indo-european languages]. *Indogermanische Forschungen*, 12:170–171, 1901.
- M. Valladares Núñez. *Diccionario gallego-castellano*. Santiago, Imp. Seminario Conciliar, 1884.
- M. Valladares Núñez. *Nuevo suplemento al Diccionario gallego-castellano publicado en 1884 por D. M. Valladares Núñez*. Cadernos da Língua, RAG, Corunha, 2000.
- Karl. Verner. Eine ausnahme der ersten lautverschiebung. *KZ*, 23:97–130, 1875.
- F. Villar. *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa*. Madrid, 1996.
- N. Vincent. Linfinito flesso in un testo napoletano del trecento. In T. De Mauro P. Benincà, G. Cinque and N. Vincent (eds), editors, *Italiano e dialetto nel tempo: saggi di grammatica per Giulio C. Lepschy*, pages 389–409. Rome: Bulzoni, 1996.
- Veikko Väänänen. *Introduction au Latin Vulgaire (3^a ed., revista e aumentada)*. Paris, Editions Klincksieck, 1981.
- V. Ivanov Vyacheslav. Comparative notes on hurro-urartian, northern caucasian and indo-european*. URL <http://www.humnet.ucla.edu/pies/pdfs/IESV/1/VVIHorse.pdf>.
- P. Vázquez Cuesta and A. Mendes da Luz. *Gramática da Língua Portuguesa*. Edições 70, 1890.
- J. Wackernagel. *Vorlesungen über Syntax (2d ed.; 1926. I. Erste Reihe; 1928. II. Zweite Reihe)*. Basel: Birkhäuser., 1926.
- Calvert. Watkins. Syntax of the old irish verb. *Celtica*, 6:1–49, 1963.
- Calvert Watkins. Indo-european roots. In William (ed.) Morris, editor, *The American Heritage Dictionary of the English Language*, pages 1505–1550. Boston: Houghton Mifflin Company, 1976a.
- Calvert Watkins. Indo-european and the indo-europeans. In William (ed.) Morris, editor, *The American Heritage Dictionary of the English Language*, pages 1496–1502. Boston: Houghton Mifflin Company, 1976b.
- J. Whatmough. *The dialects of Ancient Gaul*. Cambridge, 1970.

- William Dwight Whitney. *Sanskrit Grammar*. Harvard University Press, Dover, US, 1889.
- E.B Williams. *Do Latim ao Português. Fonologia e Morfologia Históricas da Língua Portuguesa (3ª ed.)*. Rio de Janeiro, Tempo Brasileiro, 1975.
- E. Windisch and W. Stokes. *Irische Texte*. Leipzig, 1880.
- K.J. Wireback. The origin of the portuguese inflected infinitive. *Hispania*, 77:544–553, 1994.
- A. Zamora Vicente. Geografía del seseo gallego. *Filología*, III:84–95, 1951.
- A. Zamora Vicente. *Estudios de dialectología hispánica (anexo 25 de Verba)*. Universidade de Santiago, 1986a.
- A. Zamora Vicente. La frontera de la geadá. In *Estudios de dialectología hispánica (Verba, Anuario Galego de Filoloxía. Anexo 25)*, pages 11–26. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 1986b.